

3. Crkva sv. Ilije na Sutioni (Sutionik) (Tb. 18 - 21)

Crkva sv. Ilije na predjelu Sutiona (Sutionik) prvi je put zabilježena u arhivskim vrelima godine 1249., a navodi se kao opatska i spominju se imena njezinih *hereditara* - Nikolica i Jakov Pecinagi.¹⁸⁰ Također, u izvorima iz 13. stoljeća bilježimo podatke o kanoničkim posjedima na Šipanu (1249., 1270.) i na Lopudu (1282.).¹⁸¹ S obzirom na to da je riječ o većim posjedima,¹⁸² možemo zaključiti kako je bila jedna od bogatijih crkava na Elafitskom otočju. Sv. Ilijom je godine 1416. upravljao kapelan Petar iz Paga (*Pero de Pago*) koji je sastavio matrikulu najvažnije otočke bratovštine Gospe od Šunja, a istovremeno je bio i kapelan dubrovačke plemićke obitelji Gozze.¹⁸³ Crkva sv. Ilije je izvan bogoštovne funkcije i u ruševnom stanju 1773. godine, o čemu svjedoče podatci koje nam donosi I. M. Matijašević (Mattei) u rukopisu *Zibaldone*.¹⁸⁴ Iz njegova opisa saznajemo da je uz sjevernu stranu postojao zvonik, s vratima koja vode u crkvu.¹⁸⁵ Isti autor piše da je Sv. Ilija bio prva župna crkva na Lopudu i da je kasnije ta prava naslijedila Gospa od Šunja, a slično navodi i V. Lisičar.¹⁸⁶ Iako je jednobrodna crkva sv. Ilije bila važnija elafitska crkva, čini se malo vjerojatnim da je obnašala tu funkciju zbog svojih skromnih dimenzija. Spomenik je arheološki istražen u razdoblju od 1963. do 1979. godine, a istraživanje je vodila D. Beritić.¹⁸⁷ Tada je utvrđeno da se radi o slojevitom lokalitetu, a otkriće većeg broja ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih ulo-

¹⁸⁰ Lučić, 1970: 84.

¹⁸¹ Lučić, 1966: 201-202; Lučić, 1970: 93; Lučić, 1990: 43.

¹⁸² Lučić, 1966: 201-202; Lučić, 1970: 84, 93; Lučić, 1990: 43.

¹⁸³ Vojnović, 1899: 59; Lisičar, 1931: 17, 26, 87; Marinović, 1954: 183.

¹⁸⁴ I. M. Matijašević (Mattei) opisuje crkvu kao malu građevinu sa svodastim lukovima i spominje „zgodne“ kamene konzole. Isti autor piše da su joj patroni bili iz plemićke obitelji Gozze. [Lučić, 1966: 208; Lučić, 1993: 16].

¹⁸⁵ Lučić, 1966: 208; Lučić, 1993: 16.

¹⁸⁶ Lisičar, 1931: 16-18, 36-37, 61; Lučić, 1966: 208; Lučić, 1993: 15-16. Crkva Gospe od Šunja nalazi se na jugoistočnom dijelu otoka i prvi se put spominje 1279. g. (*ecclesia sancte Maria de Bissono*). Čini se da je u uvali Šunj postojalo naselje i prije 13. st. [Lučić, 1966: 202; Lučić, 1970: 83, 85]. Pretpostavlja se da je starija zavjetna kapela izgrađena u 12. st., ali ona nije sačuvana. U Gospi od Šunja bilo je sjedište istoimene bratovštine vjerojatno i prije sastavljanja njihova Statuta 1416. g., a što bi moglo ukazivati na to da je ona bila župna crkva i prije toga vremena. Obnovili su je članovi bratovštine tijekom 15. st. i posvetio ju je 8. lipnja 1488. g. nadbiskup *Pio Venetio Racanatese*, o čemu svjedoči natpis na crkvenom pročelju. Više o crkvi i bratovštini Gospe od Šunja vidi u: Vojnović, 1899: 12-14, 58-62; Lisičar, 1931: 16-17, 35-46, 61, 79, 87-89; Marinović, 1954: 181-232; Lučić, 1966: 207-210; Lučić, 1993: 16-17; Razzi, 2011 (1595): 187-188; I. Fisković, 2012: 177-202.

¹⁸⁷ Izvještaji, Dnevnici istraživanja i Fototeka KODU, 1963-1979.

maka plastike, kao i ranijih zidova, ukazuje na to da se ondje najvjerojatnije nalazilo starije svetište.¹⁸⁸

3.1. Arhitektura crkve

Crkva je pravilnog tlocrta i manjih dimenzija (6.4 x 3.6 m, debljina zidova: 60 cm). Njezina četvrtasto oblikovana apsida izvana i iznutra uobičajena je za istočnojadranske spomenike kasnog 11. i ranog 12. stoljeća, a zamjetna je na tom prostoru do kasne romanike (Sv. Petar u Kuli Atlagića, Sv. Juraj u Radunu, Sv. Mikula u Splitu, Sv. Ilija kod Donjeg Humca i Sv. Nikola kod Selaca na otoku Braču, Sv. Kuzma i Damjan u Zablacu na otoku Korčuli).¹⁸⁹ Kod srodnih zdanja takvo oblikovanje apsida nalazimo kod Sv. Mihajla u Pakljeni i Sv. Petra na Veljem vrhu na Šipanu, te dubrovačke Sigurate iz prve polovine 12. stoljeća.¹⁹⁰ Vanjske zidne stijenke nisu joj razvedene, a to upućuje na raskid s predromaničkom koncepcijom zidnog oplošja i svjedoči o zrelo formiranom arhitektonskom oblikovanju primjetnom od 12. stoljeća kod jednobrodnih građevina na istočnoj obali Jadrana (primjerice Sv. Mikula u Splitu i Sv. Juraj u Tučepima).¹⁹¹ Osim kod Sv. Ilije, u cijelosti nerazvedeni eksterijer bilježimo kod mlađih spo-

¹⁸⁸ Osim arheoloških nalaza, na postojanje starijeg svetišta mogao bi možda upućivati i naziv predjela Sutionik, jer se sufiksadni hagiomorfni toponimi u pravilu smatraju nasljeđem predslavenskog romanskoga kršćanstva i ukazuju na ranokršćanski sloj lokaliteta na kojima se pojavljuju. [Putanec, 1963: 137-175; Šimunović, 1985: 162 i d.; Migotti, 1996: 199].

¹⁸⁹ U korpusu srednjovjekovnog graditeljstva Dalmacije pojavu četvrtaste apsida iznutra i izvana bilježimo od kasnog 11. i(li) ranog 12. st. Usp. podatke u novijem pregledu (rano) srednjovjekovne graditeljske baštine u Dalmaciji, gdje je navedena i starija literatura o tim spomenicima: T. Marasović, 2009: 257-260, 345-352; T. Marasović, 2011: 120-127, 175-178, 356-362, 514-515, 531-532, 548-549, 573-575, 593-594. Za crkvu sv. Kuzme i Damjana u Zablacu na otoku Korčuli vidi u: I. Fisković, 1980: 159-173.

¹⁹⁰ Tomas, 2014: 65-75, 184-192, 229-234.

¹⁹¹ Crkva sv. Nikole (Mikule) u predjelu Veli Varoš u Splitu različito se datira - od druge polovine 11. do sredine 12. st. No, njezino arhitektonsko rješenje (pravilna struktura ziđa, nerazvedeni eksterijer), potom arhitektonska plastika (portal s istaknutom lunetom i lavovima, kapiteli stupova), kao i liturgijski namještaj (dijelovi oltarne ograde), upućuju na dataciju te crkve u prvu polovinu ili sredinu 12. st., kako je to argumentirano i uvjerljivo predložio već 1949. g. C. Fisković [C. Fisković, 1949: 211-221]. Blisko arhitektonsko rješenje splitskoj crkvi nalazimo kod Sv. Petra u Bijelom Polju (iznad lijeve obale Lima) u Crnoj Gori. Crkva se datira u 12. st., ali su oprečna mišljenja o tome nastaje li u prvoj ili drugoj polovini toga stoljeća. Vidi više o crkvi sv. Petra u: Čanak-Medić, 1989: 46-88, sa starijom literaturom. Crkva sv. Jurja u Tučepima datira se u kraj 11. ili početak 12. st. [Gamulin, 1995: 9-26; T. Marasović, 2011: 485-487]. Međutim, riječ je o mlađoj građevini iz druge polovine ili kraja 12. st. Na taj zaključak ukazuju obilježja njezine arhitekture, napose polukružna istaknuta apsida i nerazvedene vanjske zidne stijenke, kao i monumentalni portal, jer su to odlike već zrele i kasne romanike.

menika toga tipa - (kasno)romaničkog Sv. Luke u Dubrovniku i gotičkog Sv. Antuna Padovanskog u Gornjem Čelu na Koločepu.¹⁹² Također, zamjetno je da joj je struktura zida pravilnija negoli kod bliskih ranoromaničkih građevina. Iako zapadno pročelje nije očuvano, možemo zaključiti da je, kao i kod većine crkava toga tipa, postojao veći polukružni luk sred pročelja, jer se na njegovim krajevima nalaze plitki istaci. Čini se da je pročelje srušeno prilikom izgradnje kasnijeg trijema, ali nije moguće utvrditi kada se to dogodilo. Prozorski otvori sačuvani su na južnom i sjevernom zidu istočnog traveja i u središnjem dijelu apside. Riječ je o većim prozorima, pa je prostor svetišta bio dobro osvijetljen. Na bočnim zidovima svjetlosni otvori su istih veličina (visina im iznosi 70 cm i širine su 50 cm), dok je prozor apside nešto viši i uži (83 x 43 cm). S obzirom na njihove dimenzije i smještaj u istočnom dijelu građevine, kao i to da otvori nisu utvrđeni u središnjem i zapadnom traveju, možemo pretpostaviti da se jedan prozorski otvor nalazio na pročelju, zato što bi na taj način bio osvijetljen i taj dio crkve. Valja istaknuti i to da su prozori većih dimenzija zabilježeni i kod dvaju reprezentativnijih zdanja toga tipa arhitekture - ranoromaničkog Sv. Mihajla kod Donjeg Čela na Koločepu i stonskog Sv. Mihajla (obnovljenog sredinom 11. stoljeća).¹⁹³

Gornji dijelovi konstrukcije nisu očuvani, ali ostatke bačvastog svoda i kupole bilježi V. Lisičar početkom 20. stoljeća.¹⁹⁴ Od gornjih dijelova sačuvana je polukalota apside s trompama. Uzdužne stijenke bočnih zidova nisu na uobičajeni način podijeljene u tri polja s pomoću dviju lezena, već se pojasnice svoda oslanjaju na četiri konzole. Blisko rješenje nalazimo kod dviju crkava s kupolom - Sv. Nikole (Mikule) u Splitu iz prve polovine ili sredine 12. stoljeća i nešto mlađeg Sv. Petra u Bijelom Polju.¹⁹⁵ Kod spomenutih crkava konzole (s kapitelima) su postavljene na stupove, a izgleda da su stupovi postojali i kod Sv. Ilije jer je na istočnom kapitelu vidljiv istak, po svemu sudeći, za stup. Iako su Sv. Mikula i Sv. Petar konstruktivno složenije i dimenzijama veće građevine od lopudske, sva tri spomenika imaju srodno tlocrtno rješenje - četvrtasta apsida izvana i iznutra, istovjetne dimenzije traveja (središnji je znatno uži od ostala dva), nerazvedeni eksterijer - što sve ukazuje na zrelost arhitektonskog rješenja Sv. Ilije nastalog u duhu romaničke umjetnosti 12. stoljeća.

Na temelju tlocrtnih dispozicija možemo pretpostaviti da je crkva imala kupolu. S obzirom na to da je središnji travej znatno uži od ostalih, kupola je izgleda bila nešto manjih dimenzija od uobičajenih. Imajući u vidu da su sve

¹⁹² Tomas, 2014: 88-90, 150-151, 234-235.

¹⁹³ Tomas, 2016: 47-48, 51-52.

¹⁹⁴ Lisičar, 1931: 10.

¹⁹⁵ Za Sv. Nikolu (Mikulu) u Splitu i Sv. Petra u Bijelom Polju vidi bilješku 191.

sačuvane predromaničke i ranoromaničke kupole imale vanjsko četvrtasto tijelo (Sv. Ivan Krstitelj na Ivanjem brdu na Lopudu, Sigurata i Sv. Nikola u Dubrovniku, Sv. Mihajlo u Pakljeni na Šipanu), možemo zaključiti da je četvrtastoga oblika bila i kupola Sv. Ilije. Izgleda da joj eksterijer nije bio razveden, jer je kod lopudskog spomenika razvidan prekid s predromaničkom tradicijom raščlanjenog oplošja. Stoga se čini opravdanim pomišljati da je vanjsko tijelo kupole bilo glatkih stijenki, poput kupole dubrovačke Sigurate i dviju mlađih crkava toga tipa - Sv. Luke u Dubrovniku i Sv. Antuna Padovanskog na Koločepu.

U crkvi je očuvano kameno popločenje, izvedeno od nepravilnih ploča i (kasno) antičkih ulomaka, a podnica svetišta povišena je za oko 10 cm.¹⁹⁶ U središnjem travaju južnoga zida (između dviju konzola) pronađen je utor za trabeaciju oltarne ograde, što ukazuje na to da je prostor svetišta bio većih dimenzija negoli kod ostalih ranoromaničkih zdanja toga tipa. Potrebno je napomenuti i to da se u novije vrijeme ogradila iz Sv. Ilije pogrešno pripisuje ulomak arhitrava, na kojemu je sačuvan ostatak donatorskog natpisa s imenom Spirido(n).¹⁹⁷ Naime, riječ je o zreloom predromaničkom reljefu pa ga zato nije moguće dovoditi u vezu s kronološki kasnijom crkvom sv. Ilije. Također, dvojbeno je i mjesto njegova pronalaska. Tako J. Kovačević navodi da je otkriven u Sv. Ivanu Krstitelju na Ivanjem brdu, dok ga I. Žile povezuje sa Sv. Ilijom.¹⁹⁸ Stoga nije

¹⁹⁶ Izvještaj KODU, 1974 (10.10.): 3.

¹⁹⁷ Ulomak arhitrava oltarne ograde (šir. 51 cm, vis. 19 cm i deb. 8 cm), isklesan je od vapnenca. U gornjoj zoni su izvedene rakovice, pod njima je niz „perca“, a u donjoj zoni je natpisno polje s ostatkom latinskog natpisa: *S[pi]RIDO UNA CUM CON[iuge] ...*, koji u prijevodu glasi: ... *Spiridon zajedno sa suprugom...* Riječ je o djelomično očuvanom donatorskom natpisu u kojem se spominje grčko ime *Spiridon* (u latinskoj inačici *Spirido*). Iz sadržaja se zaključuje da je on, zajedno sa suprugom, proveo radove na (nekoj lopudskoj) crkvi i o tome ostavio zapis na trabeaciji oltarne ograde. U grafiji se oblikom izdvaja rombično slovo O, koje je često na latinskim natpisima kasnog 9. st. na južnodalmatinskom prostoru. No, treba napomenuti da Ž. Rapanić i M. Jurković smatraju da se to romboidno slovo O pojavljuje i kod kasnijih predromaničkih reljefa (primjerice zabat arhitrava iz Janjine) [Rapanić, 1976: 327; Jurković, 1986: 83-89]. Lopudski ulomak prvi je objavio J. Kovačević 1967. g. [Kovačević, 1967: 357, 369, 370, sl. 58].

¹⁹⁸ Naime, J. Kovačević 1967. g. piše da arhitrav potječe iz Sv. Ivana Krstitelja na Ivanjem brdu [Kovačević, 1967: 357, 369, 370, sl. 58], dok I. Žile u katalogu *Hrvati i Karolinzi* iz 2000. g. navodi da je iz Sv. Ilije [Katalog, 2000: 136, kat. br. III, 9]. U potonjem katalogu taj podatak preuzima V. Delonga [Delonga, 2000a: 73]. Na temelju tog podatka su Ž. Peković [Peković, 2010: 191, sl. 177] i T. Marasović [T. Marasović, 2008: 256; T. Marasović, 2013: 228, sl. 235], datirali crkvu sv. Ilije u 9. st., što nije moguće prihvatiti, jer se radi o kasnijoj građevini. S obzirom na to da nije razvidno gdje je predromanički arhitrav pronađen, ne možemo donositi zaključke o tome treba li ga vezati za Sv. Ivana Krstitelja na Ivanjem brdu ili eventualno za ranije svetište na Sutioni.

jasno treba li ga pripisati predromaničkom Sv. Ivanu (što bi kronološki odgovaralo vremenu podizanja te crkve) ili ga valja vezati za lokaciju crkve sv. Ilije na kojoj je najvjerojatnije prije podizanja jednobrodne građevine bilo neko starije (sakralno) zdanje.

3.2. Arhitektonska plastika

Od arhitektonske plastike treba izdvojiti četiri tranzene, od kojih se dvije nalaze na južnom zidu i apsidi. Obje su cjelovito očuvane i imaju pravokutni okvir, a unutar njega (u gornjem dijelu) upisan je polukružni luk. Tipološki predstavljaju iznimku među (rijetko) sačuvanim srednjovjekovnim tranzenama na istočnoj obali Jadrana, pa tako i na širem dubrovačkom prostoru jer su sve ostale u gornjem dijelu lučno zaključene.¹⁹⁹ Na tranzeni apsida devet je kružnih otvora, dok ih je sedam na južnoj. Okulusi su pravilni, oni veći poredani su u dva vertikalna niza od po četiri, tj. tri otvora, a pod polukružnim lukom jedan je manjih dimenzija.²⁰⁰ Na obje tranzene ures je izveden na vanjskoj strani, a bolje je očuvan na južnoj tranzeni. Njezini kružni otvori obrubljeni su jednostrukom trakom koja čvorovima spaja susjedne otvore i okvir, a u vertikalnoj osi (između okulusa i u slobodnim prostorima uz rubove okvira) nalaze se plastički isklesani i oštro rezani trolisni listovi. Isti ures je i na apsidalnoj tranzeni, s tom razlikom što su ondje otvori obrubljeni dvoprutom vrpcom. Potrebno je istaknuti kako je potonja oštećena i da je na pojedinim dijelovima ures otučen. No, radi se o istom načinu klesanja što je vidljivo kod očuvanih trolisnih listova (uz gornji rub okvira) jer su oblikovani kao i oni na južnoj tranzeni. Obje lopudske tranzene poznate su u literaturi, a u novije ih je vrijeme Ž. Peković datirao u početak 9. stoljeća.²⁰¹ Međutim, riječ je o ranoromaničkim tranzenama jer njihova likov-

¹⁹⁹ Na prostoru sjeverne i srednje Dalmacije bilježimo relativno mali broj očuvanih srednjovjekovnih tranzena, a one se svojim oblikom i uresom razlikuju od lopudskih. Usp. u: Burić, 1982: 130; Belamarić, 1997: 54; Piteša, 2012: 44-45; T. Marasović, 2009: 303, 540-541; T. Marasović, 2011: 76, 79, 125, 127, 139, 320, 323, 332, 488-489. Na širem dubrovačkom prostoru sačuvano je nekoliko predromaničkih tranzena, od kojih je jedna iz kasnog 8. ili ranog 9. st. (franjevačka crkva sv. Jeronima u Slanome), dok je ostale moguće datirati u prvu polovinu ili sredinu 10. st. (jedna u kripti Sv. Petra (Velikog) u Dubrovniku, dvije iz Sv. Mihajla u Stonu, dvije iz Sv. Nikole kod Donjeg Čela na otoku Koločepu), a jednu u kasno 12. ili rano 13. st. (Sv. Andrija u Babinom Polju na otoku Mljetu). Usp. u: Jurković, 1985: 194, sl. 16; Žile, 1995: 633, sl. 2-3; I. Fisković, 1996a: 68, 78; Menalo, 2006: 60, sl. 44-45; Peković, 2010: 87, 92. Spomenute tranzene razlikuju se od lopudskih po obliku i uresu. Među dubrovačkim primjerima neobična je ona iz crkve sv. Andrije na Pilama u Dubrovniku koja je izgleda izvedena od predromaničkih ulomaka, dok joj je gornji polukružni luk ranoromanički.

²⁰⁰ Promjer većih otvora na apsidalnoj tranzeni iznosi 12, a onaj manji je 7. Na južnoj tranzeni promjer većih okulusa je 14, a manji je 7.5.

²⁰¹ Peković, 2010: 212-213. Tranzene je prvi opisao V. Lisičar početkom 20. st., ali im nije objavio fotografije [Lisičar, 1931: 10-11].

no-morfološka obilježja odgovaraju onovremenim reljefima. Na spomenuto upućuje pravilno i vrlo precizno isklesana dekoracija, izbor biljne motivike, kao i prisutan plasticitet kod oštro rezanih listova i vitica, što je zamjetno i kod ostalih ranoromaničkih reljefa (na širem dubrovačkom prostoru).²⁰² Također, monumentalne prozore kod crkava toga tipa bilježimo tek od rane romanike i to kod dviju reprezentativnijih građevina - koločepskog i stonskog Sv. Mihajla.

Crkvi su pripadale i dvije tranzene iz *Župne zbirke* u Lopudu, a radi se o neobjavljenim ulomcima.²⁰³ Kod one bolje očuvane, okulusi su poredani u dva vertikalna niza od po četiri otvora.²⁰⁴ Na njoj su isklesani plastički modelirani trolisni listovi kao na južnoj i apsidalnoj tranzeni, a izvedba listova bliska je i onima na ranoromaničkoj ploči oltarne ograde iz crkve Gospe od Lužina u Stonu.²⁰⁵ Iako joj nije sačuvan gornji dio, izgleda da je, poput onih *in situ*, postojao polukružni luk, pod kojim se nalazio manji okulus. Širina joj odgovara prozorskom otvoru na sjevernom zidu crkve (50 cm), pa se čini opravdanim pomišljati da se ondje i nalazila. Posljednja tranzena nije cjelovito očuvana, a sastoji se od dva dijela koja se spajaju po lomu.²⁰⁶ Širine je kao i prethodna (50 cm), a sačuvana su joj dva reda okulusa, od kojih su oni donji, polukružna oblika. U vertikalnoj osi između okulusa izveden je osmerolatični cvijet, naglašene trodimenzionalnosti, dok su uz rubove okvira trolisti kao i kod ostale tri tranzene. Naglašeni plasticitet prisutan u oblikovanju osmerolatičnog cvijeta obilježje je zrelo formirane reljefne skulpture prve polovine 12. stoljeća, a najrodnije im primjere nalazimo kod onovremene zadarske plastike (stopa škropionice iz Sv. Marije i plutej oltarne ograde iz Sv. Krševana).²⁰⁷ S obzirom na to da joj donji otvori nisu koncipirani na isti

²⁰² Vidi bilješke 67 i 68.

²⁰³ Tranzene se navode u Izvještajima i Dnevnicima istraživanja, a kratko ih je spomenuo T. Marasović u novijem pregledu (rano)srednjovjekovne umjetnosti južne Dalmacije. No, nije ih analizirao i nije objavio njihove fotografije. [Izvještaji, Dnevnicima istraživanja i Fototeka KODU, 1973-1979; T. Marasović, 2013: 246].

²⁰⁴ Tranzena (šir. 50 cm, vis. 55 cm i deb. 6 cm; promjer okulusa je 14) je isklesana od vapnenca. Otkrivena je prilikom istraživanja Sv. Ilije i nalazi se u *Župnoj zbirci* u Lopudu. [Izvještaji, Dnevnicima istraživanja i Fototeka KODU, 1973-1979].

²⁰⁵ Ploču oltarne ograde iz crkve Gospe od Lužina u Stonu prvi je objavio Lj. Karaman [Karaman, 1928: sl. 5], a kataloški ju je obradio A. Dračevac [Dračevac, 1981: 139-140, sl. 3]. Godine 1955. prenesena je iz te crkve u stonski lapidarij.

²⁰⁶ Tranzena (šir. 50 cm, vis. 28 cm i deb. 6 cm; promjer okulusa: 12) je isklesana od vapnenca. Otkrivena je prilikom istraživanja Sv. Ilije i nalazi se u *Župnoj zbirci* u Lopudu. [Izvještaji, Dnevnicima istraživanja i Fototeka KODU, 1973-1979].

²⁰⁷ Stopa škropionice (ili svijetnjaka) pronađena je tijekom poslijeratnih konzervatorsko-restauratorskih radova u ruševinama ženskog benediktinskog samostana sv. Marije, a nalazi se u Arheološkom muzeju u Zadru (AMZ). Datira se u prvu polovinu 12. st. [Petricioli, 1953: 24-25; Petricioli, 1960: 63; Jakšić, 2007: 17-37; Jakšić-Hilje, 2008: 140-142, kat. br. 042].

način kao kod ostalih tranzena i da je na njoj isklesan reprezentativniji ures, čini se vjerojatnim da je resila crkveno pročelje. Toj pretpostavci odgovarala bi i činjenica da su prozorski otvori potvrđeni jedino na istočnom dijelu građevine, pa je u skladu s time moguće pomišljati da se jedan svjetlosni otvor nalazio na pročelju jer bi na taj način bio osvjetljen i taj dio crkve. Imajući u vidu da svi lopudski reljefi imaju iste likovno-morfološke karakteristike, možemo zaključiti kako su nastali istovremeno, po svemu sudeći, u prvoj polovini 12. stoljeća.

Iznad apsidalne tranzene očuvan je nadprozornik *in situ*. U gornjoj zoni četiri su stilizirane palmete s istaknutim „okom“, a u donjoj listovi akantusa izrađeni tehnikom svrdla. U dosadašnjoj literaturi nadprozornik se različito datirao - od kasne antike do predromanike.²⁰⁸ Uzimajući u obzir da su mu obje bočne strane pravilno isklesane i da motivi nisu prekinuti, tj. odsječeni, trebalo bi odbaciti mogućnost kako se radilo o naknadno uzidanom starijem ulomku, jer je razvidno da je on isklesan za taj prozor. Osim toga, takvu izvedbu palmeta ne nalazimo u kasnoj antici, a reljef se po osnovnoj koncepciji, kao i po vrlo plastičkom i finom oblikovanju, razlikuje od predromaničke skulpture. Način klesanja i izbor vegetabilne motivike, a osobito izvedba listova akantusa kod kojih je pažnja bila posvećena obradi detalja, kao i upotreba tehnike svrdla, ukazuju na njegovo kasnije vrijeme nastanka. Idejom su mu bliska dva kapitela sa stiliziranim biljnim motivima iz predvorja benediktinske crkve sv. Marije na otoku Mljetu, a koje možemo datirati u drugu polovinu ili kraj 13. stoljeća.²⁰⁹ Stoga se čini da i nadprozornik s Lopuda treba vezati za to doba. Istog vremena postanka je najvjerojatnije i zapadna konzola na sjevernom zidu crkve, a koja se, kao i prethodni primjer, različito datirala.²¹⁰ Na konzoli su u dva reda isklesani oštro rezani voluminozni listovi, koji nalikuju na zupce, a jednako su oblikovani i listovi na kapitelu, u čijoj su donjoj zoni četiri stilizirane metope. Imajući u vidu da je konzola obrađena na sve tri strane, manje je vjerojatno da se radilo o spoliji već je bila isklesana za tu crkvu. Također, takvo plastičko oblikovanje stiliziranih vegetabilnih motiva ne bilježimo u kasnoj antici i predromanici. Likovno-morfološke karakteristike lopudske konzole upućuju na kasnije vrijeme postanka od predloženih datacija, a po osnovnoj

Ulomak pluteja otkriven je prilikom demontiranja podnice južne apside u crkvi benediktinske opatije sv. Krševana u Zadru 1888. g., a nalazi se u AMZ. Datira se u prvu polovinu 12. st. [Petricioli, 1953: 23, 25; Petricioli, 1960: 61; Jakšić-Hilje, 2008: 142-143, kat. br. 043]. Od ostalih zadarskih primjera treba navesti i ulomke vijenca iz Sv. Marije (Velike), koji se datiraju u prvu polovinu 12. st. [T. Marasović, 2009: 343-344].

²⁰⁸ I. Fisković, 1980a: 241; Peković, 2010: 214.

²⁰⁹ Tomas, 2014: 309-313.

²¹⁰ Korać, 2007: 136; Peković, 2010: 214.

konceptiji, točnije ideji, bliski su joj kasnosrednjovjekovni kapiteli zvonika splitske katedrale i oni iz klaustra franjevačkog samostana u Bribiru iz druge polovine ili kraja 13. stoljeća.²¹¹

3.3. Zidne slike

U apsidi Sv. Ilije pronađeni su ostatci zidnih slika - glava nepoznatog svetca u južnoj trompi i geometrijska dekoracija na južnom zidu prozorske niše.²¹² Skromni, ali vrijedni ostatci oslika u Sv. Iliji, koji je nekada prekrivao cjelokupnu zidnu površinu te crkve, otkriveni su 1973. godine i danas se nalaze u *Župnoj zbirci* u Lopudu.²¹³ O njima se malo pisalo, a kratko ih spominju tek C. Fisković i I. Fisković.²¹⁴ Iako je riječ o skromno očuvanom zidnom osliku, primjetna je visoka kvaliteta njegove izvedbe. Spomenuto se očituje u frontalno i simetrično prikazanoj glavi starijeg svetca sijede kose i brade, s aureolom okruženom bijelim biserima. Inkarnat je boje svijetlog okera sa zelenkastim vješto nanesenim sjenama i rumenilom na obrazima, dok su crnim linijama definirane naglašene oči, izražajna pogleda, zakrivljeni nos i lukovi obrva. Pažnja je bila posvećena detaljima, pa su na visokom čelu prikazane bore, na sijedoj kosi pramenovi, a ispod očiju podočnjaci. Brižljivo nijansiranje tamnijih i svjetlijih namaza boje kojima je ostvaren volumen, kao i crtačka sigurnost te fina obrada detalja, otkrivaju ruku istančanog majstora. Likovne karakteristike lopudskih zidnih slika ukazuju na zreliju epohu stila od oslika koje je izradio tzv. „grčki“ majstor u dubrovačkoj katedrali te onih na Koločepu (Sv. Nikola kod Donjeg Čela) i Šipanu (Sv. Ivan Krstitelj kod Šilova Sela), što upućuje i na nešto kasnije vrijeme njihova nastanka - najvjerojatnije oko sredine 12. stoljeća.

²¹¹ Kečkemet, 1963: 203-216; Babić, 2007: 150-151, 154, 163-165. U novije vrijeme je A. Milošević neke kapitule sa zvonika katedrale u Splitu interpretirao kao ranosrednjovjekovne, s čime se nije moguce složiti. Usp. u: Milošević, 2011: 154-174.

²¹² Na južnom zidu prozorske niše očuvana je geometrijska kompozicija od četiri vertikalna niza rombova u svojoj boji, a podno niza je crvena valovita traka.

²¹³ Zidne slike otkrivene su prilikom istraživanja Sv. Ilije 1973., a iste godine (25. listopada) prenesene su u Zagreb na restauraciju u Hrvatski restauratorski zavod (HRZ). Njihov detaljni opis nalazimo u Izvještaju iz 1973. g., koji je sastavila D. Beritić [Izvještaj KODU, 1973: 1-2; Izvještaj KODU, 1974 (10.10): 2].

²¹⁴ O lopudskim freskama prvi je pisao C. Fisković. Autor donosi njihov kratki opis i fotografiju glave svetca, te smatra da se radi o kvalitetnom ranoromaničkom slikarstvu [C. Fisković, 1965: 11-12]. O njima je pisao i I. Fisković koji ističe kvalitetnu izvedbu glave svetca koju je izradio *istančani majstor helenističkog iskustva*, a datira ju u zrelo romaničko razdoblje 12. st. [I. Fisković, 1987: 40]. Isti autor se na lopudsku fresku osvrnuo u kasnijem radu, gdje ju dovodi u vezu sa zidnim slikama na Šipanu (Sv. Ivan Krstitelj kod Šilova Sela i Sv. Mihajlo u Pakljeni), onima u Dubrovniku (katedrala i Sv. Nikola na Prijekome) i u Kutima (Sv. Toma), a sve ih datira u kraj 11., tj. početak 12. st. [I. Fisković, 1996: 384-385].

* * *

Na temelju analize lopudske arhitekture i skulpture, kao i analogija sa srodnim spomenicima, možemo zaključiti da je crkva sv. Ilije na predjelu Sutiona (Sutionik) najvjerojatnije podignuta u prvoj polovini ili sredinom 12. stoljeća. Na to upućuje bliskost njezina arhitektonskog rješenja s onovremenim Sv. Mikulom u Splitu i Sv. Petrom u Bijelom Polju. Na nešto kasnije vrijeme nastanka od ostalih ranoromaničkih građevina toga tipa moglo bi ukazivati rješenje njezina vanjskog oplošja, jer je u cijelosti nerazvedeni eksterijer odlika mlađih spomenika. Također, zamjetno je da joj je i struktura ziđa nešto pravilnija negoli kod ostalih zdanja. Crkva je u drugoj polovini ili krajem 13. stoljeća bila obnovljena novom arhitektonskom plastikom (nadprozornik apsidalne tranzene i zapadna konzola u crkvenoj unutrašnjosti).